

І. Бойко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка

Спірні питання щодо правового статусу Руського королівства у складі Польщі (1349–1434 рр.)

Сучасні процеси національного відродження України ставлять перед вітчизняною історико-правовою наукою низку актуальних завдань, що потребують об'єктивного наукового аналізу. Серед історико-правових проблем, які вимагають новітнього переосмислення, є питання правового статусу Галичини у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). Значне місце серед них посідають деякі спірні питання щодо правового статусу Руського королівства (1349–1434 рр.).

Як відомо, у 1349 р. Галичина була приєднана до складу Польського королівства як особисте володіння «посідання» польського короля Казимира III. Захопивши Галичину, поляки зіткнулися з високорозвинутою як для того часу адміністративно-правовою системою вже неіснуючої Галицько-Волинської держави. Тому в перші десятиріччя після захоплення польським королем у ній функціонував державний лад і право, що сформувалися у XII–XIII ст. Крім цього, політична ситуація на українських землях залишалася складною. Адже, тривала боротьба між польським королем Казимиром III, який захопив галицькі землі, і литовськими князями, що укріпилися у волинських уділах. На ведення війни проти «руських і литовських реbelieнтів» Казимирові доводилось позичати гроші від вищого католицького духовенства.

Водночас для того, щоб зламати опір місцевого українського населення, конфіскувалися землі руських князів та бояр, які не хотіли миритись із втратою політичної незалежності Галицько-Волинської держави і не визнавали зверхності польського короля. З давніми традиціями самостійного існування Галицько-Волинської держави змушений був рахуватися і польський король Казимир III. У грамотах і привілеях протягом 1349–1370 рр. за його владарювання, а відтак до 1434 р. вживався термін «Королівство Русь» (*Regnum Russiae*). Крім

того, Казимир III карбував окрему монету для Руського королівства¹. У той же час він титулував себе не лише королем Польщі, але й королем Русі². Це мало свої передумови. По-перше, Галицько-Волинська держава за час свого існування, завдяки своєму авторитету на міжнародній арені, часто за давньою традицією вважалася королівством. Початком використання назви Галицько-Волинського королівства вважається 1253 р., у якому вперше глава Галицько-Волинської держави князь Данило Романович (Галицький) був коронований у Дорогочині папським послом Опізо. Ця подія засвідчувала європейську орієнтацію зовнішньої політики Галицько-Волинської держави. По-друге, у деяких офіційних документах галицько-волинських князів початку XIV ст. замість назви Галицько-Волинське князівство вживали назву «Королівство Русь» (*Regnum Russiae*). Так, Юрій Львович титулував себе «Король Русі, князь Ладимірії». Про це свідчить запис на його маєстатичній печатці. Тому цілком правильною є думка академіка Я. Д. Ісаєвича про те, що поняття «Королівство Русь» було ідентичне поняттю «Королівство Галичина». Як вже зазначалося, «Королем Русі» титулював себе і король Польщі Казимир III у перші роки після захоплення Галичини Польщею, оскільки прагнув розглядати польське панування у Галичині як персональну унію двох своїх королівств: Польського і Руського³. Проте під впливом польських магнатів згодом він погодився на приєднання Галичини до Польського королівства.

Corona Regni — латиномовний термін, який означав форму правління середньовічних держав Європи, тобто монархію, вживався при визначенні певної держави, а також прив'язувався до влади короля у ній. Цей термін стосувався Англії, Франції, Польщі, Чехії, Італії, Німеччини. Особливості *Corona Regni* в Польському королівстві мали свою специфіку, яка була доволі близькою до Угорщини⁴.

У Польщі термін *Corona Regni* сформувався дещо пізніше, ніж в інших державах, що можна пояснити довготривалою феодалною роздробленістю. Король вважався *dominus*, тобто адміністратор або пра-

¹ Див.: Крижанівський, А. Хронологія діяльності Львівського монетного двору XIV–XV ст. / А. Крижанівський // До джерел на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Л., 2004. – С. 667.

² Див.: Котляр, М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій половині XV ст. / М. Ф. Котляр. – К., 1968. – С. 26.

³ Енциклопедія історії України : у 5 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К., 2004. – Т. 2 : Г–Д. – С. 31.

⁴ Grzybowski, K. «Corona Regni» a «Corona Regni Poloniae» / K. Grzybowski // *Czasopismo prawno-historyczne*. – Poznań, 1957. – Т. IX, Zeszyt 2. – S. 299–300.

витель. Згiдно з принципами *Corona Regni* за монархом (тим, який мав корону) владнi повноваження зберiгалися довiчно, були невидчужуваними. На думку польського iсторика права О. Бальцера, термiн *Corona Regni* рецептувався в Польщi одночасно з iнкорпорацiєю Галичини, оскiльки вiн був принципом, за яким вiдбувалося таке об'єднання. Польський дослiдник К. Гжибовський вважав, що «*Corona Regni*» застосовувався вiдносно влади та форми правлiння, а «*regnum*» стосовно територiї, тому пiсля анексiї Галичини *Corona Regni* включала «*Regnum Poloniae*» та «*Regnum Russiae*», тобто двi рiзнi етнiчнi територiї, об'єднанi в однiй державi¹.

Державна влада польського короля Казимира III вважалась «*Maiestas*», тобто одержана вiд Бога. Згiдно з принципом «*Maiestas*» влада короля прирiвнювалась до влади давньоримського iмператора, що свiдчить про раннi початки рецепцiї римського права в Польському королiвствi. К. Гжибовський зазначав, що абсолютна влада польського короля Казимира III була проявом запозичення iмператорських традицiй Стародавнього Риму².

В українській i польській iсторичнiй та iсторико-правовiй лiтературi немає однотайности щодо назви української територiї, яка була захоплена польським королем у 1349 р. Однi дослiдники називають цю територiю «Червоною Руссю», iншi — «Галицькою Руссю», ще iншi — «Галичиною». Термiн «Галичина» у тексті використовується як умовна назва Галицької Русi, однiєї з етнiчних українських земель, розташованої у басейнi рiк Сяну, Днiстра та Захiдного Бугу. Ця iсторична територiя охоплювала землi, що впродовж 1349–1370 рр. перебували пiд владою польського короля Казимира III; у 1370–1387 рр. — пiд владою угорських феодалiв; з 1387 р. до 1569 р. — у складi Польського королiвства, а вiдтак з 1569 р. — у складi Речi Посполитої (до 1772 р.). Вона охоплювала територiю сучасних Ивано-Франкiвської, Львiвської, Тернопiльської областей України та Пiдкарпатського i частини Малопольського та Люблiнського воєводств Республiки Польща.

Спочатку, за часiв Киiвської держави, Галицьку Русь називали Червоною — вiд м. Червена, столицi Червенських земель, що згадується у руських лiтописах починаючи з кiнця X ст. Проте пiсля зникнення Червена* з полiтичної карти руських земель центральним мiстом Чер-

¹ Grzybowski, K. «*Corona Regni*» a «*Corona Regni Poloniae*» / K. Grzybowski // *Czasopismo prawno-historyczne*. – Poznań, 1957. – Т. IX, Zeszyt 2. – S. 311–313.

² Там само. – S. 317–318.

* Червен – мiсто у Волинській землi, центр удiльного князiвства на лiвому березi р. Гучви. Нинi – городище бiля с. Чермно Тимовецької гмiни Замойського воєводства Республiки Польща.

воної Русі став Перемишль, а згодом — Галич*, за назвою останнього її стали іменувати Галицькою. В історичних письмових джерелах та історичній літературі паралельно вживаються обидві назви, проте частіше використовується остання¹. В історико-правовій літературі більшість вчених-правознавців стосовно земель Галицької Русі умовно використовують термін «Галичина». Проте, проаналізувавши історичні письмові джерела, можна стверджувати: Галицька Русь (Галичина) з 1349 р. до 1434 р. у офіційних документах іменувалася як Руське королівство (Королівство Русі), а з 1434 р. до 1569 р. — Руське воєводство (як адміністративно-територіальна одиниця Польського королівства).

У дореволюційній літературі серед дослідників дискутувалося питання щодо умов приєднання захоплених галицьких земель до Польського королівства. Польський історик Ю. Серадзький вважав, що Казимир III ініціював укладення унії двох рівноправних королівств (Польського королівства та Галицької Русі), об'єднаних особою короля, однак пізніше перемогла тенденція до інкорпорації, беззастережного включення «Руської землі» (terra Russia) до Польського королівства як його складової частини². Проте не всі дослідники поділяли таку думку. Одним із перших полеміку з Ю. Серадзьким розпочав відомий польський дослідник Я. Баршкевич, який висловив думку про те, що тенденції до такої унії, хоча й існували, проте були дуже слабкими порівняно з інкорпораційними тенденціями³. Вживаний і в угорських, і в польських актах та хроніках термін «Руське королівство» засвідчував: у той час політичні еліти добре усвідомлювали, що повільно і нелегко завойовані Польщею галицькі землі — не частина Польського королівства, а цілком відмінні від нього в етнічному й культурному сенсі території. У польській хроніці Яна з Чарникова, укладеній у середині XIV ст., говориться, що після нападу на «Руське королівство» Казимир

* У літературі немає єдиної думки щодо його походження. Найбільш правдоподібне є походження назви Галич від грецького слова «гальс», що означає сіль. Це припущення підтверджується тим, що в Галицькій землі були соляні джерела, а в самому Галичі містилися склади солі, яку галицькі купці продавали іншим країнам. Уперше згадується в угорських джерелах 896 р., а в Іпатівському літописі — у 1113 р. Тепер — районний центр Івано-Франківської області.

¹ Див.: Котляр, М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV — першій половині XV ст. / М. Ф. Котляр. — К., 1968. — С. 14.

² Історія Львова: у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвича, М. Литвин, Ф. Стеблій. — Львів, 2006. — Т. 1. — С. 66.

³ Barzkiewicz, J. Polska czasów Kazimierza Wielkiego / J. Barzkiewicz // Kwartalnik Historyczny. — 1960. — № 1. — S. 170–172.

«повернувся до себе» (*ad propria*), до Польського королівства¹. У другій половині XV ст. відомий український вчений, ректор Болонського університету Юрій з Дрогобича вважав Русь (тобто Галичину) не частиною Польщі, а рівноправним з нею краєм².

На думку польського історика Я. Дабровського, король Казимир III планував розширити територію Польського королівства на Захід, а не на Схід. Щодо руських земель у нього була думка, насамперед, про економічне захоплення, а не політичне³.

Лист Казимира Великого до константинопольського патріарха Філотея містить такі слова: «від сина твого Казимира, короля землі Ляхії і Малої Русі»⁴. У листі король говорить про себе: «а потім я, король Ляхії, зайняв у володіння землю Русі»⁵. Він обґрунтовував військові походи 1340 і 1349 рр. тим, що колишній галицько-волинський князь Юрій II був його родичем. Так, фактично Юрій II Болеслав був його родичем по батьківській лінії. Однак це не давало підстав Казимирові III нехтувати волевиявленням населення Галичини, яке виступало проти встановлення його влади на своїй території.

Серед дослідників найбільшу дискусію викликає з'ясування природи зв'язків українських земель з польськими, які були об'єднані польським королем Казимиром у 1349 р. Представник львівської історико-правничої школи С. Кентжинський вважав, що підставою такого об'єднання стала угода між Казимиром Великим і Юрієм II Болеславом. О. Бальцер притримувався судження, що між Галичиною і Польщею існували давні політичні зв'язки. На його думку, Галицько-Волинська Русь задовго до 1349 р. перебувала в політичній орбіті Польської Корони. Він допускав існування особистої угоди між двома монархами. Б. Пашкевич поділив обидва погляди, тобто те, що органічний зв'язок (відсутність суттєвих відмінностей у суспільному і державному ладі українських і польських земель) спричинив укладення угоди про їх об'єднання⁶.

¹ Sieradzki, J. *Regnum Russiae* / J. Sieradzki // *Kwartalnik Historyczny*. – 1958. – № 2. – S. 507–508.

² Там само. – S. 505–507.

³ Див.: Dąbrowski, J. *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382* / J. Dąbrowski. – Kraków, 1918. – S. 114.

⁴ Balzer, O. *Królestwo Polskie* / O. Balzer. – Lwów, 1919. – Т. 2. – S. 426–438.

⁵ Див.: Sieradzki, J. *Regnum Russiae* / J. Sieradzki // *Kwartalnik Historyczny*. – 1958. – № 2. – S. 501–508.

⁶ Там само. – S. 505.

У польській науці галицькі землі часів Казимира Великого визначають поняттям *Regnum Russiae*, тобто Руське королівство. Це впливає з історичних джерел, які вказують на те, що сам король так називав цей край. Політика щодо *Regnum Russiae* була особливою, відмінною від тієї, яку здійснювала тогочасна польська влада щодо інших власне польських земель. Проаналізувавши весь комплекс джерел, можемо висловити свої міркування щодо *Regnum Russiae*:

1) Казимир Великий називав себе як королем Польщі, так і королем Русі. Це свідчить, що Русь (тобто українські землі колишньої Галицько-Волинської держави) і Польське королівство в цей період не були тотожними поняттями. Отже, Галичина мала статус своєї території адміністративно-правової автономії, яка проявлялася у тому, що у галицьких землях продовжували функціонувати адміністративно-правові інститути вже неіснуючої Галицько-Волинської держави;

2) польське право не впроваджувалося і не діяло в період існування *Regnum Russiae*. Натомість продовжувала діяти правова система Галицько-Волинської держави;

3) польський король здійснював особливу економічну політику щодо українських галицьких земель, яка полягала у викачуванні природних ресурсів. Казимир III поступово впроваджував заходи на користь польської шляхти і магнатів, оскільки для цього у Галичині були сприятливі економічні та природні умови і вигідні торговельні шляхи;

4) Казимир III поряд із своєю монограмою — літерою «К» і гербом Польського королівства — білим орлом на червоному фоні у своїй геральдиці використовував зображення золотого лева — символа королів Галицько-Волинської держави. Отже, навіть цей атрибут української державності був збережений протягом 1349–1370 рр.;

5) попри все зазначене вище, українська державність була втрачена. Галичина хоч і мала за часів існування *Regnum Russiae* автономний адміністративно-правовий статус, але вона не була і не могла бути «державою в державі». Польське королівство поступово поширювало на неї власний адміністративний апарат і право, здійснювало через нього управління, розпочало розселення поляків, німців і чехів в українських землях тощо.

Значні зміни у політико-правовому статусі Галичини відбулися у 1370 р., коли після смерті Казимира III, внаслідок династичної угоди 1350 р., вона перейшла під владу угорського короля Людовика Угорського (Анжуйського). Посівши польський трон і тим самим оволодівши Галичиною, яку захопив його попередник Казимир III, Людовик

Угорський вважав Галичину насамперед угорським, а не польським володінням. Цю юридичну колізію угорські феодалі почали використовувати для утвердження свого панування у Галичині¹. Крім цього Людовик «Руське королівство» вважав окремим автономним державним утворенням, об'єднаним персональною унією з іншими володіннями угорської династії². У 1372 р. Людовик, бажаючи здобути симпатії польських феодалів, а також приховати від польських феодалів свої наміри щодо Галичини, передав її в управління Владиславі, оніменчену князеві Опольського князівства в Сілезії, який походив з бічної гілки династії П'ястів і був небожем Казимира III³.

Владислав Опольський (? — 1401 р.)^{*} тривалий час перебував при дворі імператора Карла IV, потім був палатином — найвищим достойником Угорського королівства⁴. Він вважався васалом угорського короля, проте титулував себе «господарем Руської землі, вічним дідичем і самодержцем»⁵. У 1377 р. внаслідок військового походу Людовика проти холмсько-белзького князя Юрія Наримунтовича влада Владислава поширилась також на територію Холмщини. Однак незабаром, призначивши Владислава Опольського своїм намісником у Польщі, Людовик змушений був замінити йому Галичину на Добжинську землю в Польщі, щоб уникнути об'єднання в одних руках правління Польщею та Галичиною⁶. У грудні 1378 р. Владислав Опольський видав грамоту, якою звільнив урядовців і населення Галичини від даної йому присяги та передав владу наміснику короля Людовика Угорського. Останній адміністративну владу у Львові і всьому королівстві Русі

¹ Історія Української РСР. Т. 1 : Первіснообщинний лад і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.), кн. II : Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / редкол.: В. О. Голубовський, С. З. Заремба, Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина. – К., 1979. – С. 24.

² Див.: Dąbrowski, J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382 / J. Dąbrowski. – Kraków, 1918. – S. 293.

³ Див.: Шишка, О. В. Наше місто : посіб. з курсу «Львовознавство» / О. В. Шишка. – 2-ге вид. – Львів. – Ч. 1. – С. 19.

^{*} Владислав Опольський (? – 1401 р.) – князь Опольський (з 1356 р.), син Болеслава II Опольського. У 1372 р. отримав Галичину, у 1377 р. був проголошений королем Польщі.

⁴ Історія Львова : у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвича, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 67.

⁵ Див.: Pieradzka, K. Monarchia stanowa w Polsce XIV w. w walce z feudałami, a działalność kriecia Władysława Opolskiego / K. Pieradzka // Sprawozdania z pasiedreń Wydziału Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1951. – Т. 52. – С. 674.

⁶ Brieter, E. Władysław księży opolski, pan na Wielunu, Dobrzynim i Kujawach, Palatyn węgierski i wielkorządca Rusi / E. Brieter. – Lwów, 1889. – S. 95–96.

передав угорським воєводам і старостам. Доказом переходу м. Львова і всієї Галичини безпосередньо до складу угорського королівства було карбування у Львові срібних монет з ініціалом «L» та іменем короля Людовика Угорського — *Lodvici R. Ungarie*¹. У 1382 р. Людовик Угорський помер і на трон Угорського королівства вступила його старша дочка Марія. Вона передала управління старості «Руського королівства» колишньому бану Хорватії і Далмації Емеріку Пебеку². У цей же час значні зміни відбувалися у Польщі. Вона відділилася від Угорщини. У жовтні 1384 р. польський престол посіла молодша донька Людовика — Ядвіга*, яку польські магнати вирішили одружити з князем Литовським Ягайлом (Йягайлою)**.

Тому з 1379 до 1385 р. Галичиною і Холмщиною управляли безпосередньо угорські урядовці. Лише в 1385 р. ці землі знову на короткий час перейшли в «довічне володіння» Владислава Опольського³.

Таким чином, політична ситуація в Галичині складалася не на користь Польського королівства. Адже цей край, вийшовши у 1372 р. з-під влади Польщі, залишався у складі Угорщини, з чим польські можновладці не могли змиритися. У 1386 р. в Угорщині розпочалася міжусобна боротьба, яку розпочали угорські магнати проти королеви Марії. Це у свою чергу похитнуло позиції угорських урядовців у галицьких землях. Скориставшись цим, тут знову встановив свою владу Владислав Опольський, який продовжував вживати титул «князь і володар Русі»⁴. Проте польські можновладці не могли відмовитися від володіння Галичиною. На початку лютого 1387 р. польське військо вирушило на Львів. Владислав Опольський 6 лютого 1387 р. звернувся до галицького населення із закликом зберігати вірність, обіцяючи не призначати угорських урядовців до управління у Королівській Русі без згоди підданих. Не маючи достатніх сил для захоплення Львова, Ядвіга з військом зупинилися у Городку, провівши переговори з львів'янами,

¹ Історія Львова : у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвича, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 68–69.

² Там само. – С. 69.

* Ядвіга (1374–1399 рр.) – польська королева з 1384 р., молодша дочка короля Угорщини і Польщі Людовика (Лайоша) Великого.

** Ягайло (1350–1434 рр.) – великий князь литовський (1377–1392 рр. з перервами), король польський під іменем Владислава II Ягайла (з 1386 р.), засновник династії Ягелонів.

³ Див.: Sroka, S. Sprawy daty objęcka Rusi / S. Sroka // Rocznik Przemyski. Przemysł. – 1993/1994. – Т. 29–30. – С. 309–310.

⁴ Там само. – С. 303–310.

видала грамоту шляхті і духовенству Перемишльської землі, називаючи себе спадкоємницею Русі, а 8 березня у Львові підписала нову грамоту про підтвердження прав міської верхівки столиці Галичини. Не отримавши допомоги від Угорщини, Владислав Опольський 17 квітня 1387 р. «всі свої землі і замки в Угорщині, а також і Руську землю, якою мав володіти пожиттєво, передав чеському королю Вацлаву «як опікуну на той час угорських королів» з умовою повернути ці землі угорським королем, як тільки вони цього побажають»¹.

У Перемишлі та Львові на бік польської королеви перейшли багаті німецькі купці. Щоправда, польському війську, незважаючи на допомогу литовських загонів, не вдалося здобути штурмом старовинної столиці краю — Галича. Проте в ході переговорів воєвода Бенедикт віддав місто полякам, отримавши за це привілей про підтвердження своїх прав на власні земельні маєтки в Галичині. Місцеве українське населення не було організоване, не мало власного політичного керівництва, тому його опір загарбникам не міг відвернути окупації краю. Отже, восени 1387 р. Галичину, а також західну частину колишнього Володимирського князівства (Холмщину) знову захопила Польща.

Після захоплення поляками Галичини 1387 р. Угорщина неодноразово заявляла дипломатичні протести. За польсько-угорськими угодами 1412, 1415 і 1423 рр., остаточне вирішення питання про статус Галичини відкладалось на майбутнє. В одному з листів Ягайло заявляв, що вважає обов'язком повернути спірні землі Угорщині у встановлений угодами термін, однак згодом ці обіцянки були забуті. Галичина залишилась під польською владою, хоч угорські королі продовжували титулувати себе «королями Галичини і Володимирії»². Цей титул монархія Габсбургів використала для обґрунтування «справедливості» передачі їй Галичини у 1772 р., що не відповідало історичній правді і грубо порушувало право на самовизначення галицьких українців.

Таким чином, у 1349–1434 рр. у Галичині («Руському королівстві»), яка володіла адміністративно-правовою автономією, формувалися риси власної національної ідентичності: територія, мова, традиції, мораль, культура, побут, історичне минуле, спільна мета та ідеали тощо. Галицькі українці як складова українського народу в тому вигляді, в якому його можна спостерігати в сучасних умовах, сформувалися внаслідок без-

¹ Історія Львова : у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвича, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 70.

² Див.: Desewfly, A. De jure hungarical coronae in terris Russiae Rubrae / A. Desewfly. – Restini, 1831. – S. 14.

перервного етнонаціонального розвитку. Беззаперечно, що одними з головних елементів етнонаціонального розвитку України, її етнічної ідентичності була правова і культурна традиції. Унаслідок волелюбності і патріотизму, правових традицій галицькі українці вберегли себе від асиміляції Польщею, а Галичина стала в подальшому важливим політично-патріотичним центром для всієї України.